

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 30 (2009)

Δελτίον ΧΑΕ 30 (2009), Περίοδος Δ'. Στη μνήμη του Ηλία Κόλλια (1936-2007)

Κυπριακές εικόνες στην Αμοργό

Παναγιώτης Λ. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

doi: [10.12681/dchae.652](https://doi.org/10.12681/dchae.652)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ Π. Λ. (2011). Κυπριακές εικόνες στην Αμοργό. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 30, 225–232. <https://doi.org/10.12681/dchae.652>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Κυπριακές εικόνες στην Αμοργό

Παναγιώτης ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Περίοδος Δ', Τόμος Λ' (2009) • Σελ. 225-232

ΑΘΗΝΑ 2009

ΚΥΠΡΙΑΚΕΣ ΕΙΚΟΝΕΣ ΣΤΗΝ ΑΜΟΡΓΟ

Ἡ προσφορά μου στον τόμο εις μνήμην τοῦ Ἡλίου Κόλλια ἀφορᾷ εἰκόνες πού σώζονται στήν Ἀμοργό, νησι τῶν Κυκλάδων πού γιά ὠρισμένα χρόνια εἶχε ὑπαχθεῖ στήν 4η Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Δωδεκανήσου, τήν ἐποχή πού τήν διηύθυνε ὁ ἀλησμόνητος συνάδελφος καί φίλος. Ὁ Ἡλίας μου εἶχε πρόθυμα παραχωρήσει τήν ἄδεια δημοσιεύσεως τῶν εἰκόνων, γιά τίς ὁποῖες θά γίνει λόγος, πού φυλάσσονται στήν ἱστορική μονή τῆς Παναγίας Χοζοβιωτίσσης¹.

Ἡ πρώτη εἰκόνα, διαστάσεων 106×81×2,5 ἐκ., πού σώζεται σέ κακή κατάσταση, συντηρήθηκε πρό μερικῶν ἐτῶν χωρίς τήν ἐπίβλεψη τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, ἀφοῦ ἀφαιρέθηκε ἡ μεταλλική ἐπένδυσή της. Εἶναι ζωγραφισμένη σέ τέσσερις σανίδες – δύο μεγάλες στό κέντρο καί δύο στενές στά πλάγια – στερεωμένες μέ τρεῖς δοκίδες, καρφωμένες στό πίσω μέρος μέ γυφτόκαρφα. Κάτω ἀπό τήν κατώτερη δοκίδα εἶναι προσηλωμένη μία πρόσθετη ὀριζόντια σανίδα, διαστάσεων 79,5×8×2,5 ἐκ. Αὐτόξυλο πλαίσιο πλάτους 3,5 ἐκ. ἐξέχει ἐλαφρῶς.

Ἡ εἰκόνα παριστάνει τόν ἅγιο Γεώργιο καβάλλα σέ ἄσπρο ἄλογο, πού βαδίζει ἀργά πρός τά δεξιὰ (Εἰκ. 1). Μέ τὸ ἀριστερὸ χέρι κρατεῖ ἀσπίδα καί μέ τὸ δεξιόν, πού βαστά κάθετα ἀκόντιο, ἀγκαλιάζει ἓνα παιδί καθισμένο στά καπούλια τοῦ ἀλόγου, τὸ ὁποῖο κρατεῖ κύπελλο στό ἀριστερὸ χέρι καί κανάτι στό δεξιόν. Τὸ κεφάλι τοῦ ἁγίου εἶναι στραμμένο πρός τὸν θεατή. Τὸ ἀναπετάριν του ἀπλώνεται καί γεμίζει τὸ κενὸ στήν ἄνω ἀριστερῇ γωνία. Στήν ἀντίστοιχη δεξιᾷ γωνία εἰκονίζεται μέσα σέ τεταρτοκύκλιο, διάστικτο μέ ἀστέρια, ὁ Χριστὸς πού εὐλογεῖ. Χαμηλὰ εἰκονίζεται μέσα σέ λίμνη ὁ δράκος, τὸν ὁποῖο κατέβαλε ὁ ἅγιος, καί δεξιότερα ἢ περιγρήπισσα τήν ὁποία ἔσωσε. Τὸ τμήμα αὐτὸ τῆς εἰκόνας εἶναι ξαναζω-

γραφισμένο καί δὲν εἶναι συνεπῶς βέβαιο ὅτι περιελάμβανε ἀρχικὰ τὸ ἐπεισόδιο αὐτό.

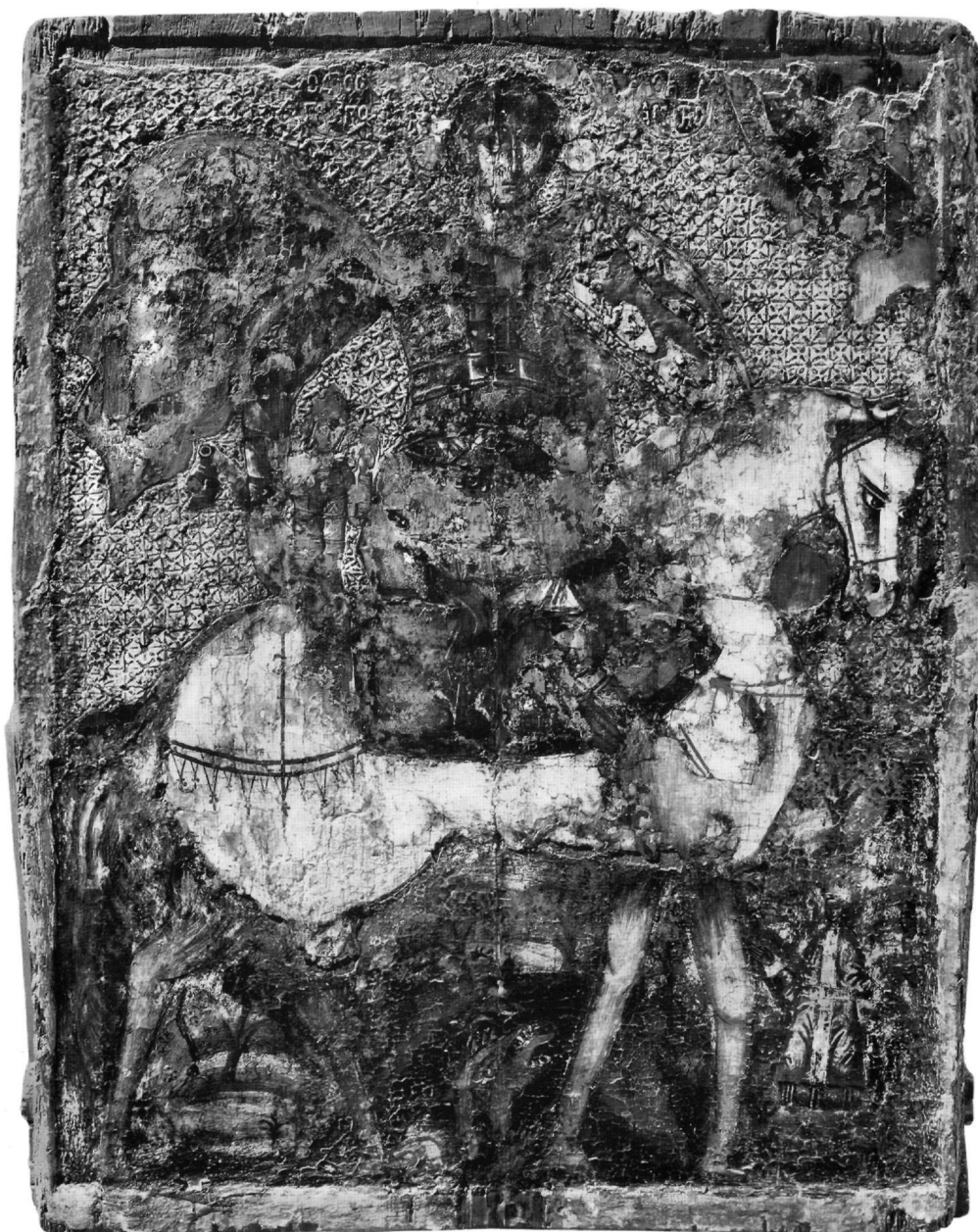
Στὸ πρόσωπο τοῦ ἁγίου ὁ προπλασμοὸς εἶναι καφέ. Ἔχει χαμηλὸ μέτωπο, λεπτὴ μύτη καί μικρὸ στόμα (Εἰκ. 2). Πυκνὰ λεπτὰ παράλληλα φῶτα εἶναι ζωγραφισμένα δίπλα στό δεξιὸ μάτι καί πάνω ἀπὸ τὸ στόμα. Ὁ ἅγιος φορεῖ βαθυγάλαζο χειριδωτὸ χιτῶνα μέ λευκὲς τίς φωτισμένες ἐπιφάνειες, κόκκινο θώρακα καί μανδύα, καί ἀνοικτοκάστανες δρομίδες. Τὸ παιδί στά καπούλια τοῦ ἀλόγου φορεῖ καστανέρυθρο ροῦχο καί κόκκινο σκουφο-τὸ κανάτι πού κρατεῖ εἶναι βαθυγάλαζο. Στήν ἀσπίδα διατηροῦνται σέ ἐλαφρὸ ἀνάγλυφο λείψανα ἀνορθωμένου λιονταριοῦ γυρισμένου ἀριστερὰ μέ σηκωμένη τήν οὐρά, κρινανθῆμων καί γεωμετρικοῦ κοσμήματος στήν παρυφή (Εἰκ. 3). Ὁ ἀνάγλυφος ἐλισσόμενος βλαστός, πού κοσμεῖ τὸν φωτοστέφανο τοῦ ἁγίου, διακόπτεται ἀπὸ τέσσερις κύκλους. Ἡ ἵπποσκευὴ εἶναι κόκκινη, μέ κρόσσια πού κρέμονται σχηματίζοντας ἀνάποδα κρινάνθημα. Στὸ ξαναζωγραφισμένο κάτω τμήμα τοῦ πίνακα ὁ δράκος εἶναι πράσινος καί τὸ ἔδαφος ἀποδίδεται φυσιοκρατικὰ μέ δενδρύλλια καί χόρτα.

Ὁ λευκὸς κάμπος κοσμεῖται μέ πλέγμα ἀναγλύφων τετραγώνων. Στήν διασταύρωση τῶν γραμμῶν σχηματίζονται κουκκίδες, ἀπὸ ὅπου ξεκινοῦν διαγώνιες πού πλαταίνουν πρός τὸ κέντρο τῶν διαχώρων (Εἰκ. 1 καί 3). Στὸ ἄνω δεξιὸν καί τὸ κάτω ἀριστερὸν τμήμα τοῦ κάμπου ὁ διάκοσμος φαίνεται σήμερα ἐγγάρρακτος, ἐπειδὴ ἐξέπεσαν τὰ ἀνάγλυφα στοιχεῖα, τῶν ὁποίων διατηροῦνται ἴχνη.

Ἀριστερὰ καί δεξιὰ ἀπὸ τὸ κεφάλι τοῦ ἁγίου εἶναι γραμμὴν μέ ἄσπρα ἀνάγλυφα κεφαλαῖα γράμματα μέσα σέ δύο κυανοὺς κύκλους ἢ ἐπιγραφή: *Ο ΑΓΙΟΣ / ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ο Β[ΑΛΣ]/ΑΜΙΤΗΣ*.

¹ Πὰ τὸ μοναστήρι βλ. τὸν ἐξαιρέτο ὁδηγὸ τῆς Λίλας Μαραγκοῦ, *Ἀμοργός. Μονὴ Παναγίας τῆς Χοζοβιωτίσσης*, Ἀθήνα 1988. Πρβλ. καί Ἀ. Μηλιαράκη, *Ὑπομνήματα περιγραφικὰ τῶν Κυκλάδων Νήσων κατὰ μέρος. Ἀμοργός*, ἐν Ἀθήναις 1884, 30-35. Ἰ. Βο-

γιατζίδου, *Ἀμοργός. Ἱστορικαὶ ἐρευναι περὶ τῆς νήσου*, ἐν Ἀθήναις 1918, 16-68. E. Kolodny, *Un village cycladien. Chora d'Amorgos*, Aix-en-Provence 1992, 37-43.

Εἰκ. 1. Ἄμοργός. Μονὴ Παναγίας Χοζοβιωτίσσης. Εἰκόνα τοῦ ἁγίου Γεωργίου.

Τὸ μονύδριο τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Βαλσαμίτη εἶναι μετόχι τῆς μονῆς Χοζοβιωτίσσης, πού ἀπέχει περίπου μίαν ὥρα ΝΔ. τῆς Χώρας. Στὸν ναὸ ὑπῆρχε ὑδρομα-

ντεῖο, φημισμένο σὲ ὅλες τὶς Κυκλάδες. Τὸ περιγράφουν ὅλοι οἱ περιηγηταὶ πὺν ἐπεσκέφθησαν τὴν Ἄμοργό, ἤδη ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰ.² Ἡ εἰκόνα τοῦ ἁγίου

² Ἀ. Μηλιαράκη, «Τὸ ἐν Ἄμοργῷ μαντεῖον τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Βαλσαμίτου», *Ἑστία*, ΙΣΤ', ἀριθ. φύλλου 411, 13 Νοεμβρίου

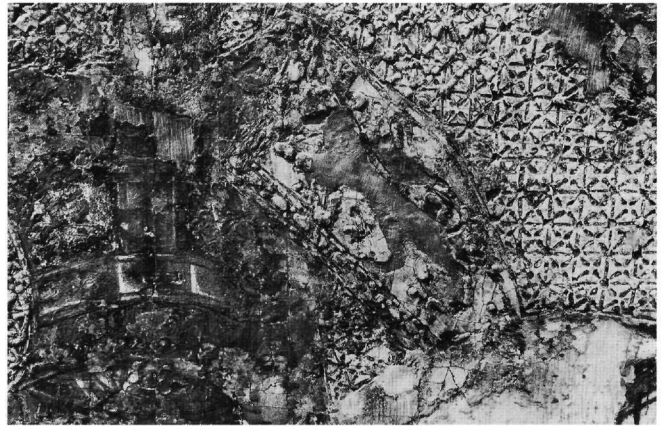
1883, 717-720. Πρῶτος μνημονεύει τὸ προσκύνημα ὁ ἀββᾶς Richard τὸ 1651.

Εικ. 2. Άμοργός. Μονή Παναγίας Χοζοβιωτίσσης. Εικόνα του άγιου Γεωργίου. Το κεφάλι του άγιου.

λιτανευόταν μαζί με τὸ παλλάδιον τῆς Μονῆς, τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας Χοζοβιωτίσσης, στὴν Χώρα καὶ σὲ ἄλλα σημεῖα τῆς Ἄμοργου, ὁλόκληρη τὴν ἑβδομάδα τῆς Διακαινησίμου³.

Στὴν πίσω ὄψη τῆς εἰκόνας (Εἰκ. 4) εἶναι σχεδιασμένοι με κόκκινο χρῶμα πάνω σὲ λευκὸ βάθος σταυρὸς καὶ ἦ

Εικ. 3. Άμοργός. Μονή Παναγίας Χοζοβιωτίσσης. Εικόνα του άγιου Γεωργίου. Ἡ ἀσπίδα του άγιου.

ἐπιγραφή IC [XC]. Ὁ σταυρὸς ἔχει δύο ὀριζόντιες κεραιές, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ κατώτερη εἶναι διαγώνια.

Ὁ Μεγαλομάρτυς Γεώργιος εἰκονίζεται συχνὰ ἔφιππος ἀπὸ τὴν μεσοβυζαντινὴ περίοδο καὶ ἔξῃς. Ἀπὸ τὸν 12ο-13ο αἰ. παριστάνεται ἐνίοτε μὲ ἓνα παιδί στὰ καπούλια τοῦ ἀλόγου. Ἡ παράσταση αὐτὴ ἀναφέρεται στὴν διάσωση, μὲ ἐπέμβαση τοῦ «αἰχμαλώτων ἐλευθερωτοῦ» άγιου, ἐνὸς παιδιοῦ ποῦ, σύμφωνα μὲ τὰ Θαύματά του, εἶχε σκλαβωθεῖ στὴν Λέσβο ἀπὸ Σαρακηνοῦς. Ὁ άγιος Γεώργιος τὸ ἄρπαξε, ἐνῶ κερνοῦσε κρασί τὸ ἀφεντικό του, καὶ τὸ μετέφερε στὸ σπίτι τῶν γονέων του⁴.

Ὁ άγιος Γεώργιος μὲ τὸν οἰνοχόο πισωκάπουλα εἰκονίζεται συνήθως στὰ πρῶιμα παραδείγματα, ὅπως στὴν εἰκόνα μας, μὲ τὸ ἄλογο σὲ παρελάση⁵, καὶ σπανιώτερα ἀνασηκωμένο στὰ πίσω πόδια, ὅπως στὰ περισσότερα παραδείγματα τῆς κρητικῆς σχολῆς⁶. Ὁ τύπος ἀπαντᾷ κυρίως στὰ ἑλληνικὰ νησιά: τὴν Κύπρο⁷,

³ Βλ. τὶς περιγραφὲς τῶν Ἀντωνίου Μηλιαράκη (Ἰπομνήματα περιγραφικὰ τῶν Κυκλάδων Νήσων (ὑπόσημ. 1), 38-40) καὶ James Theodore Bent (The Cyclades, or Life Among the Insular Greeks, Λονδῖνο 1885, 475-480, 485-487).

⁴ Βλ. R. Cormack - S. Michalaris, «A Crusader Painting of St George: 'maniera greca' or 'lingua franca'?», The Burlington Magazine 126 (1984), 132-141. G. Dimitrokallis, «Saint Georges passant sur la mer», ΔΧΑΕ ΚΣΤ (2005), 367-371.

⁵ Πά τὸν ὄρο βλ. Ν. Χατζηδάκη, «Κρητικὴ εἰκόνα τοῦ άγιου Γεωργίου καβαλλάρη σὲ παρελάση. Ἀπὸ τὴ δωρεὰ Στεφάνου καὶ Φραγκίσκου Βαλλιάνου στὸ Μουσεῖο Μπενάκη», Τὰ Νέα τῶν Φίλων τοῦ Μουσείου Μπενάκη, Ὀκτ.-Δεκ. 1989, 9-23.

⁶ Ὅπως σὲ κρητικὴ εἰκόνα ποῦ βρῖσκεται στὴν Κέρκυρα (Π. Λ. Βοκοτοπούλου, Εἰκόνες τῆς Κερκύρας, Ἀθήνα 1990, 22-24, εἰκ.

12) ἢ σὲ εἰκόνες τοῦ Ζαχαρία Τζακαροπούλου, τοῦ 1635, στὸν Ἅγιο Γεώργιο τὸν Ἀφέντη στὸ χωριὸ Ἅγιος Λουκάς τῆς Σίφνου (Θ. Ἀλιπράντη, Θησαυροὶ τῆς Σίφνου, Ἀθήνα 1979, 31-32, πίν. 17, 18, εἰκ. 14) καὶ τοῦ Ἱεροδιακόνου Ἰωσήφ, ἔργο τοῦ 1649, σήμερα στὴν Γενεύη (Les icones du Musée d'Art et d'Histoire, Genève 1985, ἀριθ. 29). Πρβλ. καὶ Dimitrokallis, ἔ.ά., 368 καὶ σημ. 14.

⁷ Ὅπως σὲ εἰκόνες ἀπὸ τὴν Ἁγία Μαρίνα Φιλοῦσας (Ἀθ. Παπαγεωργίου, Εἰκόνες τῆς Κύπρου, Λευκωσία 1991, 73, εἰκ. 53), ἀπὸ τὸν Ἅγιο Κενδέα τῆς Πάφου (αὐτ., 143-147, εἰκ. 98) καὶ ἀπὸ τὴν Χρυσалиνιώτισσα, σήμερα στὴν Φανερωμένη (Ν. Παναγιῆ, Ὁ Ἱερὸς Ναὸς Παναγίας τῆς Φανερωμένης στὴ Λευκωσία τῆς Κύπρου, Λευκωσία 2002, 52· ἡ σύνθεση εἶναι ἐδῶ ζωγραφισμένη ἀντίστοιχα) καὶ σὲ τοιχογραφίες τῆς Παναγίας Χρυσελευσῆς στὴν Ἐμπα (Ἀθ. Παπαγεωργίου, Ἱερὰ Μητροπόλις Πάφου. Ἰστο-

Εικ. 4. Άμοργός. Μονή Παναγίας Χοζοβωτίσσης. Εικόνα του άγιου Γεωργίου. Ή πίσω όψη.

την Ρόδο⁸, την Κρήτη⁹, τις Κυκλάδες¹⁰. Μεγάλη εικονογραφική όμοιότητα με την εικόνα μας ως προς την στά-

ση και τέχνη, Λευκωσία 1996, 92, εικ. 50), στόν Άρχαγγέλο Μιχαήλ του Πεδουλά, του 1474 (Θ. Παπαδόπουλλος (έκδ.), *Τοπορία της Κύπρου*, τ. Ε' 2, Λευκωσία 1996, πίν. LXXI. Dimitrokallis, έ.ά., 369, εικ. 3), στόν Σταυρό του Άγιασμάτη, του 1494 (Α. και J. Stylianou, *The Painted Churches of Cyprus*, Λονδίνο 1985, 206, εικ. 119) και στην Παναγία Άφέντρια της μονής του Άγιου Ιωάννου Χρυσοστόμου Κουτσοβέντη (αύτ., 467, εικ. 280).

⁸ Σέ τοιχογραφίες του Άγιου Νικολάου Διμυλιās (Dimitrokallis, έ.ά., 369, εικ. 4) και του Ήλκ Μιχράμπ στην πόλη της Ρόδου (Α. Κ. Όρλάνδου, «Βυζαντινά και μεταβυζαντινά μνημεία της Ρόδου», *ΑΒΜΕ* 7 (1948), 152-154, εικ. 126).

⁹ Όπως σέ εικόνα της Παναγίας Λιθινών Σητείας (*Εικόνες της κρητικής τέχνης*, Ήράκλειον 1993, 501, άριθ. 146) και σέ τοιχογραφίες του Μιχαήλ Άρχαγγέλου στην Σαρακίνα Σελίνου (Μ. Borboudakis κ.ά., *Byzantinisches Kreta*, Μόναχο 1983, 207, εικ. 159) και του Άγιου Γεωργίου Σφακιώτη στο Διαβαϊδέ Πεδιάδος (Dimitrokallis, έ.ά., 369).

¹⁰ Π.χ. σέ εικόνα του Ζαχαρία Τζακαροπούλου, του 1635, στόν Άγιο Γεώργιο Άφέντη της Σίφνου (Άλιπράντης, έ.ά. (ύποσημ. 6), 31-32, πίν. 17, 18, εικ. 14) και σέ εικόνα του Άγιου Γεωργίου Άνά-

ση του άγιου και του παιδιού και τó άναπετάριν παρουσιάζει εικόνα του Βρετανικού Μουσείου, που ίσως ζωγραφίσθηκε στην Κύπρο¹¹. Όμοια είναι ή ίπποσκευή στα καπούλια του άλόγου σέ εικόνα του Σινά, όπου ή κίνηση του ζώου είναι αντίστροφη¹². Στην Άφέντρια του Κουτσοβέντη και στις τοιχογραφίες της Ρόδου τó άλογο καλπάζει. Σέ έργα της κρητικής σχολής τó θέμα συνδυάζεται με την δρακοντοκτονία¹³.

Τό επίθετο Βαλασαμίτης δέν άντιστοιχεί σέ ώρισμένο τύπο του άγιου Γεωργίου. Στόν Φωτοδότη, μετόχι της Χοζοβιώτισσας στην Χώρα της Άμοργού, φυλάσσεται εικόνα του άγιου Γεωργίου έφίππου με την έπιγραφή: Ο ΑΓ(ΙΟC)/ΓΕΩΡΓΙΟC Ο ΒΑΡCΑΜΗΤΙC, έπαρχιακό έργο του 17ου μάλλον αϊ., που άνήκει στην παραλλαγή όπου ό άγιος άκοντίζει τόν δράκο και τó άλογο είναι σηκωμένο στα πίσω πόδια (Εικ. 5)¹⁴, όπως στην εικόνα της Κερκύρας και τά άλλα παραδείγματα της ύποσημείωσης 6.

Τό άνάγλυφο βάθος ύποκαθιστά συχνά την δαπανηρή άργυρεπίχρωση έπένδυση τών εικόνων στα ύστερα βυζαντινά χρόνια. Ή πρακτική αύτή μαρτυρείται ιδίως στην Κύπρο, άπό τά τελευταία χρόνια του 12ου αϊ., όταν στο νησί ίδρύεται φραγκικό βασίλειο¹⁵. Ό κάμπος τών εικόνων κοσμεϊται με άνάγλυφους βλαστούς ή, όπως στην εικόνα της Άμοργού, με τετράγωνα και άλλα γραμμικά σχέδια. Γεωμετρικό σχέδιο, άνάλογο με της εικόνας της Άμοργού, έχουν άρκετές κυπριακές εικόνες, όπως ή Παναγία Βρεφοκρατούσα με την έπιγραφή Έλεούσα της Χρυσαιλιωτίσσας στην Λευκωσία¹⁶, ή Θεοτόκος σέ παραλλαγή της Κυκκώτισσας άπο

φης, του 1638 (Βοκοτόπουλος, έ.ά. (ύποσημ. 6), 23).

¹¹ Cormack - Michalarias, έ.ά., 132-141, εικ. 2. D. Buckton (έπιμ.), *Byzantium. Treasures of Byzantine Art and Culture from British Collections*, Λονδίνο 1994, 176, άριθ. 191 (R. Cormack). *The Glory of Byzantium*, Νέα Ύόρκη 1997, άριθ. 261 (J. Folda).

¹² Cormack - Michalarias, έ.ά. (ύποσημ. 4), 137, εικ. 8.

¹³ Βλ. π.χ. τις εικόνες που μνημονεύονται στην ύποσημείωση 6.

¹⁴ Εύχαριστώ τόν αιδ. πρωτοπρεσβύτερο π. Θωμά Συνοδινο για την εύγενή παραχώρηση της φωτογραφίας της εικόνας.

¹⁵ D. Talbot Rice, «Cypriot Icons with Plaster Relief Backgrounds», *JÖB* 21 (1972), 269-278. M. Frinta, «Raised Gilded Adornment of Cypriot Icons, and the Occurrence of the Technique in the West», *Gesta* 20 (1981), 333-347. Του ίδιου, «Relief in Gilded Pastiglia on the Cypriot Icons and its Propagation in the West», *Πρακτικά του Δευτέρου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου* (Λευκωσία, 20-25 Άπριλίου 1982), Λευκωσία 1986, τ. Β', 539-544. Παπαγεωργίου, *Εικόνες της Κύπρου*, 30-31.

¹⁶ Talbot Rice, έ.ά., 274, εικ. 8. Παπαγεωργίου, *Εικόνες της Κύπρου*, 42, εικ. 26.

τήν Ἀσίνου¹⁷, ἔνθρονη Βρεφοκρατοῦσα Θεοτόκος τῆς Φανερωμένης στήν Λευκωσία¹⁸, ὁ Χριστός Παντοκράτωρ στὸν οἰκισμὸ τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου τῆς ἐπαρχίας Λεμεσοῦ¹⁹, ἡ Γλυκοφιλοῦσα Θεοτόκος ἀπὸ τὸν Καλοπαναγιώτη²⁰, ἄλλη Γλυκοφιλοῦσα ἀπὸ τὸν ναὸ τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ στήν Ἀνώγυρα, σήμερα στὸ Μουσεῖο τῆς Μητροπόλεως Πάφου²¹, καὶ ἡ Θεοτόκος μεταξὺ τῶν ἁγίων Λουκᾶ καὶ Λαζάρου στήν Ἀγγελόκτιστη τοῦ Κιτίου²². Ὅλες αὐτὲς οἱ εἰκόνες ἔχουν χρονολογηθεῖ μεταξὺ τοῦ 13ου καὶ τοῦ 15ου αἰ. Ἀνάλογο ἀνάγλυφο διάκοσμο ἔχουν τὰ κεντήματα στὰ ἄμφια καὶ ὁ διάκοσμος τοῦ εὐαγγελίου τοῦ ἁγίου Νικολάου στήν μεγάλη εἰκόνα του ἀπὸ τὸν Ἅγιο Νικόλαο τῆς Στέγης, τοῦ 13ου αἰ., σήμερα στὸ Βυζαντινὸ Μουσεῖο τοῦ Ἰδρυμάτος Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ' στήν Λευκωσία²³, καὶ ἡ καλύπτρα τῆς Θεοτόκου Παραμυθίας σὲ εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Πενταλιᾶ, σήμερα στὸ Μουσεῖο τῆς Μητροπόλεως Πάφου, τὴν ὁποία ὁ Παπαγεωργίου χρονολογεῖ στὸν 14ο-15ο αἰ.²⁴ Τὸ ἴδιο θέμα διακοσμεῖ τὸν φωτοστέφανο τῆς εἰκόνας τοῦ Χριστοῦ Παντοκράτορος τοῦ 1262/3 στήν Ἀχιρίδα²⁵ καὶ συναντᾶται καὶ σὲ ὄψιμη εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ Παντοκράτορος ἀπὸ τὴν περιφέρεια τοῦ Ἀργυροκάστρου²⁶. Οἱ περιπτώσεις ὅπου τὸ πλέγμα τῶν ἀναγλύφων τετραγώνων ἀπαντᾶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἐκτὸς τῆς Κύπρου εἶναι ἐλάχιστες. Τὸ χαρακτηριστικὸ αὐτὸ ἀποτελεῖ ἰσχυρὸ ἐπιχειρήμα γιὰ τὴν ἀπόδοση τῆς εἰκόνας πού μᾶς ἀπασχολεῖ σὲ κυπριακὸ ἐργαστήριο. Τὴν ἄποψη αὐτὴ ἐνισχύει καὶ ἡ ἀπεικόνιση στήν ἀσπίδα τοῦ ἁγίου Γεωργίου τοῦ ἀνωρθωμένου λιονταριοῦ τῶν Lusignan²⁷ (Εἰκ. 3).

Ἡ κακὴ κατάσταση τῆς εἰκόνας δυσκολεύει τὴν χρονολόγησή της. Τὸ πλάσιμο στὸ πρόσωπο τοῦ ἁγίου μὲ πυκνὰ λεπτὰ παράλληλα φῶτα δίπλα στὸ δεξιὸ μάτι καὶ πάνω ἀπὸ τὸ στόμα συνηγορεῖ γιὰ ὄψιμη χρο-

Εἰκ. 5. Ἀμοργός. Ναὸς Φωτοδότου. Εἰκόνα τοῦ ἁγίου Γεωργίου τοῦ Βαλσαμίτου.

νολόγησι, στήν δευτέρη ἴσως πενηνταετία τοῦ 14ου αἰ.

Κυπριακῆς προελεύσεως εἶναι πιθανῶς καὶ ἄλλες δύο εἰκόνες τῆς Ἀμοργοῦ. Δημοσιεύοντας πρὸ δέκα σχεδὸν

¹⁷ Talbot Rice, ἔ.ἀ., 272-273, εἰκ. 5. Παπαγεωργίου, *Εἰκόνες τῆς Κύπρου*, 55, εἰκ. 35.

¹⁸ A. Papageorgiou, *Icones de Chypre*, Γενεύη 1969, εἰκ. σ. 39. Talbot Rice, ἔ.ἀ., 274, εἰκ. 7.

¹⁹ S. Sophocleous, *Icones de Chypre. Diocèse de Limassol 12e-16e siècle*, Λευκωσία 2006, 26, 167, 323, ἀριθ. 14.

²⁰ Α. Παπαγεωργίου, *Ἡ αὐτοκέφαλος Ἐκκλησία τῆς Κύπρου*, Λευκωσία 1995, 139. *Βυζαντινὴ μεσαιωνικὴ Κύπρος, βασιλίσα στήν Ἀνατολή καὶ ρήγανα στή Δύση*, Λευκωσία 1997, 114, ἀριθ. 52.

²¹ Παπαγεωργίου, *Ἰερὰ Μητρόπολις Πάφου* (ὑπόσημ. 7), 147, εἰκ. 96.

²² Κ. Γερασίμου κ.ἀ., *Ἡ κατὰ Κίτιον ἀγιογραφικὴ τέχνη*, Λάρνακα 2002, 134, ἀριθ. 3 (Χρ. Σπανοῦ).

²³ D. Mouriki, «Thirteenth-Century Icon Painting in Cyprus», *The*

Griffon, N.S., 1-2 (1985-1986), 38-42, 46-47, εἰκ. 48. Παπαγεωργίου, *Εἰκόνες τῆς Κύπρου*, 46-55, εἰκ. 32. *The Glory of Byzantium*, Νέα Ὑόρκη 1997, ἀριθ. 263.

²⁴ Παπαγεωργίου, *Ἰερὰ Μητρόπολις Πάφου* (ὑπόσημ. 7), εἰκ. 101.

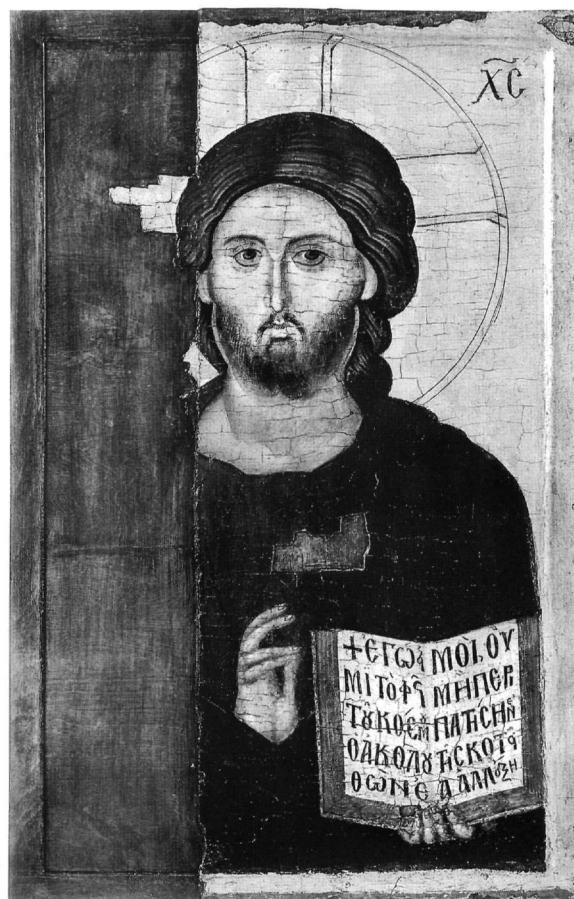
²⁵ V. Djurić, *Icones de Yougoslavie*, Βελιγράδι 1961, 18, 83-84, ἀριθ. 2, πίν. II. Frinta, «Relief in Gilded Pastiglia», ἔ.ἀ. (ὑπόσημ. 14), 541, εἰκ. 8.

²⁶ *Εἰκόνες ἀπὸ τῆς Ὁρθόδοξης Κοινότητος τῆς Ἀλβανίας*, Θεσσαλονίκη 2006, 112-113, ἀριθ. 36 (Ε. Δρακοπούλου). Ἡ εἰκόνα χρονολογεῖται στὸν 18ο αἰ. Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἀπαντᾶ ἐνίοτε σὲ εἰκόνες τῆς Ἀλβανίας ἀνάγλυφος διάκοσμος στὸν κάμπο, μὲ φυτικὰ ὅμως θέματα. Βλ. αὐτ., 102.

²⁷ W.-H. Rudt de Collenberg, «L'héraldique de Chypre», *Cahiers d'Héraldique* III (1977), 85-99. G. Markou, *Heraldry in Cyprus*, Λευκω-

Εικ. 6. Άμοργός. Μονή Παναγίας Χοζοβιώτισσας. Εικόνα του Χριστού Παντοκράτορος.

Εικ. 7. Γαλάτα. Ναός Παναγίας. Εικόνα του Χριστού Παντοκράτορος.

έτων την εικόνα του Χριστού Παντοκράτορος στο τέμπλο της Χοζοβιώτισσας (Εικ. 6), την εἶχα συγκρίνει με τον Παντοκράτορα του ναού του Ἁγίου Γεωργίου στην Λευκωσία, σήμερα στο Βυζαντινὸ Μουσεῖο τοῦ Ἰδρύματος Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ', ὅπου τὸν Χριστὸ πλαισιώνουν δύο σεβίζοντες ἄγγελοι²⁸. Δύο χρόνια ἀργότερα δημοσιεύθηκε εἰκόνα με τὸ ἴδιο θέμα τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας στην Γαλάτα (Εικ. 7)²⁹. Οἱ ὁμοιό-

τητες στὴν εἰκονογραφία καὶ τὴν τεχνοτροπία μεταξύ τῶν εἰκόνων τῆς Χοζοβιώτισσας καὶ τῆς Γαλάτας εἶναι τόσο μεγάλες, ὥστε θὰ μπορούσαν νὰ ἀποδοθοῦν στὸν ἴδιο ζωγράφο. Τὰ κεφάλια, οἱ φωτιστέφανοι, τὰ ἀνοικτὰ εὐαγγέλια καὶ οἱ ἐπιγραφές τους εἶναι σχεδὸν πανομοιότυπα. Οἱ διαφορὲς ἐντοπίζονται στὸν τρόπο εὐλογίας καὶ στὴν ἐπιγραφή Ὁ Παντοκράτωρ, ποὺ ἀπουσιάζει ἀπὸ τὴν εἰκόνα τῆς Γαλάτας. Οἱ χρονολο-

σία 2003, 34, 145. Πὰ παραστάσεις σὲ νομίσματα βλ. Βυζαντινὴ μεσαιωνικὴ Κύπρος (ὑπόσημ. 19), 90-91, ἀριθ. 30, 32-34.

²⁸ Πὰ τὴν εἰκόνα στὸ τέμπλο τῆς Χοζοβιώτισσας βλ. Π. Α. Βοκοπούλου, «Οἱ δεσποτικὲς εἰκόνες τῆς Μονῆς Χοζοβιώτισσας», *Φῶς Κυκλαδικόν. Τιμητικὸς τόμος στὴ μνήμη τοῦ Νίκου Ζαφειρόπουλου*, Ἀθήνα 1999, 360-363, πίν. 1-2. Πρβλ. τὸν κατάλογο τῆς ἐκθέσεως *Μυστήριον Μέγα καὶ Παράδοξον*, Ἀθήνα 2001, 200, ἀριθ. 57 (Π. Α. Βοκοτόπουλος). Πὰ τὴν εἰκόνα τῆς Λευκωσίας βλ. Παλα-

γεωργίου, *Εἰκόνες τῆς Κύπρου*, 93, εἰκ. 58. Πὰ τὴν συγκεκριμένη παραλλαγή τοῦ Παντοκράτορος πρβλ. Ν. Σιώμκου, «Εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ Παντοδυνάμου στὴ Μονὴ Κουτλουμουσίου καὶ ἡ τάση ἐπιστροφῆς στὰ πρότυπα τῆς ζωγραφικῆς τοῦ Πρωτάτου κατὰ τὸν 16ο αἰώνα», *ΔΧΑΕ ΚΘ'* (2008), 139-141, εἰκ. 1.

²⁹ *Τετὰ Μητρόπολις Μόρφου. 2000 χρόνια τέχνης καὶ ἀγιότητος*, Λευκωσία 2000, 276, ἀριθ. 16 (Κ. Παπαϊωακείμ).

γήσεις που έχουν προταθεί είναι τα μέσα του 14ου αϊ. για τον Χριστό της Γαλάτας, ή δεύτερη πενηταετία του 14ου ή οι αρχές του 15ου αϊ. για τον Παντοκράτορα της Χοζοβιώτισσας και το τέλος του 14ου αϊ. ή η πρώτη πενηταετία του 15ου για την εικόνα της Λευκωσίας. Οι τρεις εικόνες προέρχονται πιθανότατα από το ίδιο εργαστήριο, το οποίο θα βρισκόταν στην Κύπρο, από όπου ή μία εικόνα εστάλη στην Άμοργό. Στο εργαστήριο αυτό ζωγραφίστηκε προφανώς και η πάριση του Παντοκράτορος του τέμπλου της Χοζοβιώτισσας εικόνα της Παναγίας Βρεφοκρατούσης στον τύπο της Καρδιώτισσας (Εικ. 8)³⁰. Η απουσία ιδιαίτερων κυπριακών χαρακτηριστικών στις εικόνες αυτές υποδηλώνει ίσως ότι το εργαστήριο βρισκόταν μὲν στην Κύπρο, οί ζωγράφοι του όμως είχαν έρθει ένδεχομένως από την Κωνσταντινούπολη³¹.

Ίδιαίτερες σχέσεις της Άμοργού με την Κύπρο την εποχή της Φραγκοκρατίας δὲν μαρτυρούνται από τις γνωστές σὲ μένα δημοσιευμένες πηγές. Οί μόνες μνείες που βρήκα είναι ναυάγιο γαλέρας προερχομένης από την Κύπρο στα νερά της Άμοργού τὸ 1359 και σύντομη παραμονή του Jacques de Lusignan στην γειτονική Σχοινούσσα τὸ 1383³². Σχέση με την Κύπρο υποδηλώνει ὁ θρύλος ότι η εικόνα της Παναγίας Χοζοβιώτισσας ἤλθε από την μεγαλόνησο, ἂν και ἄλλος θρύλος βέβαια την συνδέει με την μονή Χοζιβᾶ κοντὰ στην Ίεριχώ³³. Οί εικόνες που μᾶς ἀπασχόλησαν υποδηλώνουν την ὑπαρξη τὸν 14ο αϊ. ἀρκετὰ στενῶν σχέσεων της μονῆς Χοζοβιώτισσας με την Κύπρο³⁴.

Εικ. 8. Άμοργός. Μονή Παναγίας Χοζοβιώτισσας. Εικόνα της Θεοτόκου Γλυκοφιλούσης.

³⁰ Βοκοποπούλου, «Οί δεσποτικές εικόνες της Μονῆς Χοζοβιώτισσας», ἔ.ἀ., 360, 361, 363-366, πίν. 3-5.

³¹ Μὲ την Κύπρο ἔχει συσχετισθεῖ, ἄλλὰ με ἐπιφυλάξεις, και ἄλλη βυζαντινὴ εικόνα που σώζεται στις Κυκλάδες: ἡ Παναγία Δεομένη στην Καταπολιανή της Πάρου. Βλ. Α. Μητσάνη, «Βυζαντινὴ εικόνα της Παναγίας δεομένης στην Καταπολιανή Πάρου», ΔΧΑΕ ΚΓ' (2002), 190, 195, εικ. 17.

³² G. de Saint-Guillain, «Amorgos au XIVe siècle», BZ 94 (2001), 112, 87.

³³ A. Thumb, «Eine Klostergründungssage aus Amorgos», BZ 2 (1893), 295. Μαραγκού, Άμοργός (ὑπόσημ. 1), 20-23. Πά την θρουλουμένη κυπριακή καταγωγή της εικόνας της Παναγίας βλ. και J. Pitton de Tournafort, Ταξίδι στην Κρήτη και τις νήσους του Ἄρχιπελάγους, μετάφραση Μ. και Μ. Ἀπέργη, Ἡράκλειο 2003, 258.

³⁴ Δυστυχῶς τὸ ἀρχεῖο της Μονῆς δὲν περιέχει τόσο παλαιὰ ἔγγραφα, ὅπως με πληροφορεῖ ὁ συνάδελφος κ. Ἀγαμέμνων Τσελίκας, ὁ ὁποῖος τὸ ἔχει καταγράψει.

Panayotis L. Vocotopoulos

CYPRriot ICONS ON AMORGOS

An icon of St George on horseback, measuring 106×81×2.5 cm., preserved in a badly damaged condition in the Monastery of the Panayia Chozoviotissa on the island of Amorgos (Figs 1-4), may be attributed to a Cypriot workshop. On the horse's haunches is depicted the small slave who, according to tradition, was rescued by the saint as he was serving wine to his master and carried off to his ancestral home. The composition, with the horse parading, exhibits great similarity with icons and wall-paintings dating from the 12th century onwards from Greek islands: Cyprus, Rhodes, Crete and the Cyclades. In the Cretan School, the horse is depicted differently, rearing on its hind legs, and the saint spears a dragon. The Amorgos icon bears the inscription *Ο ΑΓΙΟΣ / ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ο Β[ΑΛΑΜΙΤΗΣ]* ('Saint George Valsamitis'), after the name of a little church on the island at which there was a hydromantic oracle that attracted many pilgrims and is attested by foreign travellers from the middle of the 17th century onwards. The epithet *Valsamitis* does not characterise a specific type of St George, as is clear from an icon of the saint slaying the dragon, mounted on a horse rearing on its hind legs, preserved in another church on Amorgos (Fig. 5).

The main feature in favour of a Cypriot provenance for the icon is the relief background, characteristic of many Cypriot icons from the end of the 12th century onwards. Many Cypriot icons have a geometric design similar to that of the present icon. On the saint's shield, moreover, is a depiction of the lion rampant of the Lusignan kings of Cyprus. The icon probably goes back to the second half of the 14th century.

The icons of Christ Pantokrator and the Virgin and Child from the templon of the Chozoviotissa Monastery (Figs 6, 8) probably also have Cypriot origins. The icon of Christ exhibits many points of similarity with two icons with the same subject from the church of Ayios Georgios in Nicosia, now in the Byzantine Museum of the Archbishop Makarios III Foundation, and from the church of the Panayia in the Cypriot village Galata (Fig. 7), which presumably come from the same workshop. The matching icon of the Virgin and Child in the type known as Kardiotissa will also have been made in this workshop. The absence of distinctively Cypriot features in these icons, which date from the second half of the 14th or first half of the 15th century, suggests that the painters had their workshop on Cyprus but came from another artistic centre, probably Constantinople.